

Emlékezés Illés Józsefre (1871-1944), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjára

Remembering József Illés (1871-1944), Full Member of the Hungarian Academy of Sciences

Illés József jogtörténész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja 1871. november 10-én Kárpátalján, Huszton született és Budapesten hunyt el 1944. január 19-én. A Magyar Tudományos Akadémia 1915. május 6-án levelező tagjává választotta. Székfoglaló előadását 1916. október 9-én tartotta, „A magyar címer és a királyi cím története 1804-től kezdve” címmel. 1936. május 14-én az Akadémia rendes taggá léptette elő. Rendes tagsági székfoglalóját 1937. február 8-án tartotta „A magyar rendiség társadalmi alapjai” címmel.

Illés József 1871. november 10-én, az akkor Máramaros vármegyéhez, ma Ukrajnához tartozó Huszton született, görög katolikus családban. Édesapja (aki még Illyasevics Jenő néven látta meg a napvilágot, de 1879-ben családjával együtt felvette az Illés nevet) országgyűlési képviselő volt, majd 1896-ban kúriai bíró, 1913-ban pedig kúriai tanácselnök lett. Utóbbi kinevezés alkalmából Ferenc József magyar király – Viski előnévvel – nemesi címet adományozott a család számára.

Középiskolai tanulmányait a szatmári királyi katonai gimnáziumban kezdte meg, majd a budapesti Piarista Gimnáziumban folytatta és ott is érettségizett. Egyetemi tanulmányait a budapesti tudományegyetem jogi karán végezte, ahol 1894-ben szerzett diplomát. Az egyetem elvégzését követően a IV. kerületi (belvárosi) járásbíróság gyakornoka lett, azonban 1895-ben külföldi tanulmányok folytatása céljából egyéves állami ösztöndíjat kapott a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól. A berlini egyetemen a híres jogtörténész és magánjogász, Otto von Gierke mellett dolgozott, Párizsban Adhémar Esmein francia alkotmányjogász-jogtörténész szemináriumát látogatta, de hallgatott előadásokat Lipcsében és Londonban is.

1896-ban tért haza, és az Igazságügyi Minisztérium Törvényelőkészítő Ügyosztályán kapott törvényszéki joggyakornoki állást. 1897-ben letette a bírói vizsgát. A minisztériumban segédfogalmazóvá, majd 1905-ben fogalmazóvá léptették el. 1910 és 1913 között a Közjogi–Nemzetközi Jogi Ügyosztály helyettes főnöke volt. 1906 és 1913 között törvényszéki bíróként, 1913-ban rövid ideig ítélőtáblai bíróként is tevékenykedett. Utóbbi megbízásáról akkor kellett lemondania, amikor az 1913. évi választásokon Tisza István Nemzeti Munkapártjának programjával, a huszti választókerületben (ellenjelölt hiányában egyhangúlag) országgyűlési képviselővé választották.

Parlamenti képviselőként jogtörténeti ismereteit és a minisztériumban a törvényelőkészítő munkában szerzett tapasztalatait is kamatoztatni tudta. Képviselőházi előadója volt a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott törvények kiegészítéséről szóló 1915:13. tc.-nek, majd IV. Károly király 1916. december 30-ai koronázására ő állíthatta össze – mint utóbb kiderült – történelmünk utolsó koronázási esküjét és királyi hitlevelét, és az e dokumentumokat Magyarország törvényei közé iktató 1917:3. tc.-nek is képviselőházi előadója volt.

Eközben oktatói és tudományos tevékenységet is végzett. Hajnik Imre nyomdokain haladva, 1898-ban írta meg „Az újkori alkotmányfejlődés elemei (XV. század második fele és XVI.

század)” című művét. 1902. június 16-án a budapesti tudományegyetem jogi karán habilitált, a magyar alkotmány- és jogtörténet magántanára lett. 1910-ben adta ki „Bevezetés a magyar jog történetébe” című tankönyvét, amely egyben fontos jogtörténeti forrásgyűjtemény is. 1914-ben a kar nyilvános rendkívüli tanárává nevezték ki. 1915. május 6-án a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta – székfoglaló előadását 1916. október 9-én „A magyar címer és a királyi cím története 1804-től kezdve” címmel tartotta meg.

1917. június 1-jén a budapesti tudományegyetem nyilvános rendes tanára lett, amiről volt tanítványa, Degré Alajos 1969-ben vitriolosan azt írta, hogy „nyilvánvalóan politikai kapcsolatainak köszönhető”, arra utalva, hogy kinevezésekor mindkét jogtörténeti tanszék be volt töltve (a magyar jogtörténeti tanszékét Timon Ákos, az európai Király János vezette). Valóban nem volt szokványos akkoriban még a tanszékvezetői megbízatás nélküli professzori kinevezés, ám e sorok írója szerint legalább annyira volt köszönhető 1900–1906 között megjelent kiváló magánjogtörténeti kismonográfiáinak és 1910-ben kiadott tankönyvének, mint politikai szerepvállalásának.

Professzori kinevezésekor parlamenti mandátumáról lemondott, azonban közéletől való eltávolodása csak rövid ideig tartott, mivel 1918 júniusában Szászsebesen újból képviselővé választották. 1919–20-ban a rutén ügyek szakértőjeként tagja lett a magyar béke delegációnak. 1921 szeptemberében a genfi népjogvédelmi tanácskozás előadója volt. 1921. október 1-jén alapító elnöke lett a Magyar Görögkatolikusok Országos Szövetségének. A görög katolikus közösség sorsát régóta szívében viselte: már 1900-ban részt vett a görög katolikus magyarok római zarándoklatán, melynek fontos eredménye lett a hajdúdorogi görög katolikus egyházmegye felállítása 1912-ben. 1922. február 6-án MAGOSZ-elnöki minőségében fogadta őt az újonnan megválasztott katolikus egyházfő, XI. Pius pápa is.

1922. május 28-án a Szatmár vármegyei, többségében görög katolikusok által lakott penészleki egyéni választókerületben nemzetgyűlési képviselővé választották, az Egységes Párt jelöltjeként. A nemzetgyűlésben 1925-ben a Közjogi és Igazságügyi Bizottság előadója lett. Ebbéli minőségében 1926. október 20-án – rendhagyó módon, az igazságügyi miniszter helyett – ő tartotta a kormány által beterjesztett, a felsőházat helyreállító törvényjavaslat exozéját, melyet az alábbi szavakkal vezetett be: „A jogfolytonosság első követelményét a kétkamarás rendszerben látom, illetőleg a kéttáblás rendszer visszaállításában”. Képviselői megbízatása 1939-ig folyamatos volt: 1927 és 1935 között változatlanul a penészleki kerület képviselője volt, 1935-ben pedig Szabolcs vármegye gávai egyéni választókerületében szerzett mandátumot.

Mindeközben három egymást követő tanévben (1924/25., 1925/26. és 1926/27.) is betöltötte a budapesti jogi kar dékáni tisztségét. Tanszékvezetői kinevezést továbbra sem kapott, sem az 1925–29 közötti átmeneti időszakban (amikor Timon Ákos halála után a magyar jogtörténeti tanszék nem volt betöltve), sem 1929-ben, amikor Király János is elhunyt (ekkor Illés egykori tanítványa, Eckhart Ferenc lett a jogtörténeti tanszékvezető). 1928-ban viszont ő vette át az 1912-ben a római jogi szemináriumról leválasztott önálló jogtörténeti szeminárium vezetését. Az utókor oktatói pályafutása talán legnagyobb eredményének tekinti e műhely újjászervezését, aminek olyan kiváló jogtörténészeket köszönhet a magyar jogtörténet-tudomány, mint az említett Eckhart Ferenc vagy Degré Alajos.

1936. május 14-én nagy tudományos elismerésben részesült: az Akadémia levelező tagból rendes taggá léptette elő. Rendes tagsági székfoglaló előadását 1937. február 8-án „A magyar rendiség társadalmi alapjai” címmel tartotta, ami egyben egy új – sajnos már meg nem valósult – kutatási program bejelentése is volt. Az 1937. évi közjogi reform során már nem volt aktív a parlamentben. A felsőház hatáskörének helyreállítására vonatkozó törvényjavaslat (az országgyűlés felsőháza jogkörének újabb megállapításáról szóló 1937:27. tc.) vitájához egyetlen alkalommal szólott hozzá, a képviselőház 1937. november 17-i ülésén. Ahogy Szabó István rámutat: „beszéde már nem a vitaindító volt, hanem néhány elég vaskos félreértést (félrebeszélést?) próbált helyretenni”.

1939-ben már nem is vállalt országgyűlési képviselőiséget, 1942-ben pedig az egyetemen is nyugállományba vonult. Négy évtizedes tanári jubileumára volt tanítványai, Eckhart Ferenc (1929-től tanszékvezető) és Degré Alajos „Emlékkönyv Illés József működésének 40. évfordulójára” címmel adtak ki ünnepi kötetet. Az 1943. évi egyetemi almanach tanúsága szerint sem a közélettől, sem a tanítástól nem vonult teljesen vissza, ugyanis tagja volt Szabolcs vármegye törvényhatósági bizottságának, a jogi kar pedig engedélyezte számára, hogy előadásait az 1943/44. tanévben is megtartsa. Ebben azonban 1944. január 19-én Budapesten, élete 73. évében bekövetkezett halála megakadályozta.

Második világháború utáni életrajzírói – köztük az 1944-ben még laudációt megfogalmazó volt tanítvány, Degré Alajos is 1969-ben, a Horthy-kori magyar jogtörténetírásról írott, igencsak negatív hangvételű tanulmányában – rendre azt emelik ki, hogy Illés József inkább volt politikus és közéleti ember, mint tudós. Kétségtelen, hogy szerteágazó közéleti tevékenységet folytatott, nemcsak a parlamentben vagy épp a magyar görög katolikus közösség vezetőjeként, hanem a Magyar Jogászegylet, a Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, a Jogvédő Egyesület és a „Falu” Országos Földműves Szövetség választmányi tagjaként is. Emellett azonban tudományos munkáját sem volna indokolt alábecsülni.

Jogtörténészként a Hajnik Imre által képviselt analitikus, pozitivista irányzatot vitte tovább. Kiemelkedőek az Árpád-kori magánjogra (házassági vagyoni jog, szerződési jog, öröklési jog) vonatkozó kutatásai, melyek eredményeit négy hosszabb lélegzetű tanulmányban publikálta. Első kiadásban 1910-ben megjelent, és a magyar jogtörténeti oktatásban a második világháború végéig használatban volt tankönyve („Bevezetés a magyar jog történetébe: a források története”) az egyes forrástípusokon keresztül mutatja be a magyar jog fejlődését a kora újkorig, kiemelt jelentőséget tulajdonítva a Hármaskönyvnek.

„A Werbőczyt magasztaló konzervatív, erősen feudális szemléletű iskola egyik utolsó képviselője” – írta róla 1967-ben a Magyar Életrajzi Lexikon, holott célja korántsem valamiféle „feudális” viszonyrendszer konzerválása volt (ez 1848 után nem is lett volna értelmezhető), sokkal inkább a külföldi minták átvételével szembeni ellensúly keresése, a nemzeti jogfejlődés egyes sajátos, elsősorban magánjogi produktumainak megóvása, mely szemléletet a jogtörténészek közül korábban Wenzel Gusztáv és Hajnik Imre, a magánjogtudományban pedig leghatározottabban Grosschmid Béni képviselt.

Kétségtelen, hogy elsősorban korai magánjogtörténeti munkái meghatározóak, azonban közjogtörténeti kérdésekkel is foglalkozott. 1912-ben megjelent, „A jogtörténeti kutatás

módszertani követelményei és a vármegyék eredete” című munkájában ő hívta fel a figyelmet arra, hogy téves az a közkeletű felfogás, amely a Szent István-i királyi vármegyerendszer eredetét kizárólag a frank közigazgatásban látja, s ehelyett a honfoglaló magyarok által a Kárpát-medencében „talált” szláv megoldásokra helyezte a hangsúlyt. 1916-ban az uralkodói címekkel és a címerek fejlődésével foglalkozott, az első világháború után pedig – családi, vallási-kulturális háttere által predesztináltan – különös figyelmet fordított a magyar görög katolikus közösség fejlődésére, valamint a ruszinok sajátos etnikai, történeti helyzetére, jogaik megóvásának szükségességére is.

Illés József főbb munkái

Az újkori alkotmányfejlődés elemei (XV. század második fele és XVI. század). Egyetemes európai jogtörténeti tanulmány. Budapest, 1898; Az Anjou-kori társadalom és az adózás. Budapest, 1900; A magyar házassági vagyongazdaság az Árpádok korában. Budapest, 1900; A magyar szerződési jog az Árpádok korában. (Magyar jogászegyleti értekezések, XXII. kötet 4. szám) Budapest, 1901; A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában (Értekezések a társadalmi tudományok köréből, XIII. kötet 3. szám) Budapest, 1904; Öröklés a női vagyonban az Árpádok korában. Budapest, 1906; A magyar társadalom és állam szervezete a honfoglaláskor. Budapest, 1908; Bevezetés a magyar jog történetébe: a források története. Budapest, 1910; A jogtörténeti kutatás módszertani követelményei és a vármegyék eredete Budapest, 1912; A magyar címer és a királyi cím története 1804-től kezdve (Értekezések a történeti tudományok köréből, XXIV. kötet 6. szám). Budapest, 1917; Hajnik Imre és a magyar jogtörténet (Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből, III. kötet 2. szám). Budapest, 1928; Bevezetés a magyar jog történetébe: a források története (2. kiadás). Budapest, 1930; A Quadripartitum közjogi interpolációi (Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből, IV. kötet 2. szám) Budapest, 1931; Bevezetés az európai jogtörténetbe – előadásainak jegyzete (Szerk. Ginyovszky József). Budapest, 1933; A ruszinszkói kérdés. Budapest, 1939; Werbőczy és a Hármaskönyv. Budapest, 1942; A magyar jog a Balkánon. Budapest, 1943.

Felhasznált irodalom

Országgyűlési almanach az 1939–44. évi országgyűlésről (Szerk. Haeffler István) Budapest, 1939 (Dr. Illés József szócikk, 288–289. o.); A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Almanachja. Budapest, 1943; Degré Alajos: Illés József. Századok (1944. 1-3. szám); Magyar életrajzi lexikon. Első kötet, A–K (Főszerk. Kenyeres Éva). Budapest, 1967 (Illés József szócikk, 771. o.); Degré Alajos: Magyar jogtörténetírás a Horthy-korban. In: MTA gazdasági és jogtudományi osztályának (IX.) közleményei, 3. kötet. Budapest, 1969, 77–99. o.; Szabó Mária: Illés József (1871–1944). Jogtörténeti Szemle 1. (1986. 1. szám) 95–96. o.; A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye Jubileumi Évkönyve, 1912–1987. Nyíregyháza, 1987; Pálvölgyi Balázs: A Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék története a kezdetektől Eckhart Ferencig. In: Eckhart Ferenc-életrajzi emlékkönyv (Szerk. Mezey Barna). Budapest, 2004, 389–409. o. és Szabó István: Viski Illés József. Egy jogtörténész közéleti tevékenysége. Iustum – Aequum – Salutare 12 (2016. 1. szám) 185–190. o.

Képes György PhD.
habilitált egyetemi docens
Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE)
Állam- és Jogtudományi Kar
e-mail: kepes.gyorgy@ajk.elte.hu